

Hedeboegnen.

Af V. Mortensen.

Naar vi samles paa Hedeboegnen — eller rettere Hødeboegnen —, falder det ganske naturligt at spørge, hvor langt omkring den Egn egentlig strækker sig. Ser vi efter i Trap, saa staar der, at „S. Ø. for Roskilde er den frugtbare, ca. 150 □-km store Slette, „Heden“, som er helt jævn“. Almindeligt er det ogsaa at sige, at Hedeboegnen eller Høden er den jævne Slette mellem København, Roskilde og Køge. Men naar vi skal tale om Hedeboegnens Kultur og Folkeliv, er ingen af disse Betegnelser nøjagtig. Hedeboegnen gaar ikke helt ind til København, idet den her møder Valbybønderne, der havde deres egne Dragter og Levemaade, som minder om Hollænderne paa Amager, hvorfra de ogsaa oprindelig er komne. Mod Vest maa vi udenfor Roskilde i alt Fald over til Lejre Aa og Kornerup Aa, hvor vi saa mod Syd træffer Skovboerne, hvor Midtsjællands Skovbælte begynder. I Syd bliver Grænsen Køge Aa, bag hvilken vi snart møder Stevnsboerne. Men selvfølgelig er Grænserne flydende; men jeg mener, at vil man sætte Grænser, er Aaløbene bedre Grænser end f. Eks. Landevejene, fordi Aaerne er ældre; mod Nord skal vi saaledes ogsaa op til Lavningerne med Hove Aa og Værebros Aa.

Navnet Høden har intet med en Hede at gøre; vi har jo netop her noget af den allerbedste Jord lige til Takst 24. Ved den ny Matrikulering i 1844, da der var nedsat en Forsamling af 8 Landinspektører til Jordvurdering, fandtes paa en Toft i Karlslunde By en Jordprøve, som blev antaget til

at være Normaljord (Veddelev Kalstr., Greve var Konkurrenter). Denne Toft besøges hvert Aar af en Lærer og et Hold Elever fra Landbohøjskolen; de skal se Danmarks Normaljord. — Heden er den jævne Flade, ligesom Sletten paa Fyn; men helt fladt er her dog ikke overalt; det er kun Tilfældet ved Kalvebodstrand. Men fra Køge Bugt hæver Terrænet sig jævnt mod Vest; saaledes er Balders Høj ved Tune 65 m, Maglehøj 69 m o. H. o. s. v. Fra disse Punkter er en særdeles vid Udsigt over Egnen ind til København og Amager. Rundt i Egnen ses 16 Kirketaarne, i Øst den blaanende Bugt ud mod den aabne Østersø, og bag Bugten Stevns med Vallø Taarne og Skovene helt ud til Køge Sønakke.

Det er ganske naturligt, at en *frugtbar* Egn som denne, ud til Havet og med *Søer* og *Moser*, har været *befolket* lige fra Oldtiden. Der findes da ogsaa overalt paa Hedeboegnen Gravminder fra hine fjerne Tider, ligesom der er fundet Oldsager fra alle Oldtidens Perioder. Det mest kendte Oldtidsminde er Jættestuen ved Øm. — Da man i 1913 byggede Mosede Batteri og dertil hentede Materiale paa Sandarealet „Jernen“, fandt man Syd for „Klintegaarden“ en stor Gravplads fra 2. Aarh. eft. Christus. De mange Skeletfund, hvoraf 53 blev videnskabeligt undersøgt og maalt, har sin Interesse derved, at de viser os, hvordan disse Egenes Folk har været skabt for 17—18 Aarh. siden: Mændene lidt spinkle, men elegant byggede, i Gennemsnit lidt højere end Nutidsmænd. Kvinderne velvoksne, af Højde som Nutidens Kvinder; Armknoglerne viser en stærkt udviklet Muskulatur, der tyder paa strengt Arbejde. Baade Mænd og Kvinder havde en fint bygget Hovedskal.

Oldtidens Folk rejste *Runestene* som Bautaer eller andre Minder. Hedeboegnen har ogsaa sine Runestene: Ca. 1780 fandtes *Snoldelevstenen*, 134 cm, med følgende Indskrift: „Gunvalds Sten, Søn af Roald, Taler paa Salhøje“ (Salløv). Den antages at være fra Aarene 800—825; den staar nu paa Nationalmuseet. Omtrent et halvt Aarhundrede senere fandtes i 1827 Runestenen ved *Kallerup*; den er 2 m lang, og Runerne fortæller: „Svides Ætling, Hornbores Sten“. Den staar

nu paa Ansgar Kirkegaard i Hedehusene og skal være fra samme Tid som Snoldelevstenen.

Oldtidens Folk havde ogsaa deres *Veje*, som forbandt de mere lokale Samlingssteder, men som ogsaa førte længere bort. Egnens Folk mødtes til Tingmøder, Offerfester o. lign. Mange af Vejene til disse Steder var saa betydelige, at de kan paavises helt eller stykkevis endnu. Og det er netop i den nyeste Tid blevet paavist, at hvor der er Samlinger af Oldtidens Gravhøje, viser disse os netop Retningslinier for Vejene. Paa denne Egn var det højtliggende *Tune* et Knudepunkt for Vejene; dér mødte 6 Veje i en Stjerne, de to kom fra Stranden, den ene fra Karlslunde, den anden sydligere. Over Vindinge, Reerslev, Thorslunde og Ishøj gik en Vej til Udløbet af Store Vejleaa, hvor der var et Landingssted; en anden Vej gik fra Smørum lige ud mod Avedøre Strand, og her ved Harrestrup Aa var ogsaa et Landingssted; i Karlslunde Sogn ved Hulebæk og ved Skensved Aa sydligere var ogsaa Landingssteder, som var kendte — ogsaa af Sørøvere, hvilket tydelig nok viste sig ved Vendernes Landing her 1153. Der kom Ufredstider; Venderne hærgede Kysterne, og tre Prinser stredes om Magten. I 1149 stod et Slag ved Høje Taastrup, hvor Svend sejrede over Knud. — Fire Aar senere landede Venderne med en stor Flaade paa Østkysten af Sjælland, hvor der netop her paa Karlslunde Strand var et Landingssted, som de kendte. De gik mod Roskilde, blev slaet tilbage af Svend og hans Mænd, blandt hvilke Navnet Radulf er bevaret. Slaget endte her ude og har i 1925 faaet sin Mindesten. — Fra 1176 har vi Beretningen om den hellige *Margrethe* af Øleshøye (Højelse), der blev ombragt af sin Mand, Storbonden Herlog, men fik Oprejsning og ved Biskop Absalons Mellemløst erklæret for Østsjællands og Skaanes Helgeninde og blev hensat i Vor Frue Kirke i Roskilde. Absalon tog selv herud og førte hendes Lig i Procession til Roskilde. Hendes Epitaf blev ødelagt ved Reformtiden. — Fra Valdemar Sejrs Dage har vi *Snubbekors* paa Vridsløsemagle Mark. — De ældste *Gravstene* i Landsbykirker har vi i Sengeløse og Snoldelev fra 1311. — Gaar vi frem til

Grevens Fejde, har Egnen sit Minde om Grev *Christophers* Hylding paa Ulvemosen ved Haudrup 26. Juni 1534.

Godt hundrede Aar efter fik vi Krig med Carl X Gustav, og fra den Tid har Egnen mange sørgelige Minder. Naar vi er samlet netop her, maa vi mindes *den 15. Februar 1658*, da Svenskekongen gik fra Køge her forbi langs Stranden med 12,000 Mand op til Køge Kro paa Hundige Mark, hvorfra han bøjede mod Høje Taastrup. Begivenhederne dér er vi blevet mindet om. — I *Mosedede* levede dengang Bonden Hans Nielsen, Mose(de)hans, der efter Overleveringen skal have dræbt den indkvarterede svenske Salvegarde, 8 Mand. — Paa *Smørum Mark* blev i 1913 rejst en Sten, der fortæller: „Her ligger 10 svenske Krigere, som faldt for Smørum Bønderes Haand 1659.“ — Ser vi ud over Bugten, mindes vi Kanontordenen fra *Niels Juels'* Flaade 1677 og Braget 1710, da *Ivar Hvidtfeldts* „Dannebrog“ sprang i Luften. Til Minde derom har vi Stenen paa Herfølge Kirke med Ingemanns Vers: „Højt bruser Bølgen i Køge Bugt“. Og ved Køge Havn staar det smukke Mindesmærke for begge Søheltene. — Saa følger en Begivenhed af fredelig Art: Stavnsbaandets Løsning 1788. Allerede i 1769 havde Gjorslevs Ejer, Etatsraad Lindencrone, gjort sine Bønder fri, og de satte ham en Mindesten i Klippinge. En lignende staar paa Sengeløse Kirkegaard over Godsejer, Justitsraad Lassen, Kathrinebjerg.

Det 19. Aarhundrede blev skudt ind med Kanontordenen paa Københavns Red 1801, og 1807 kom Englænderne igen, og derom har Kysten her sit eget Minde, idet en Afdeling Englændere gjorde Landgang lidt Nord for Stedet her; det var den 21. August 1807, og 8 Dage efter stod det sørgelig berømte Slag paa Køge Landevej ved *Skillingskroen*, hvor 100 Danske faldt, 150 blev saaret, og 1150 blev taget til Fange. Ogsaa den Begivenhed har faaet sin Mindesten, der staar i Køge: „Til Minde om dem, der faldt for Fædrelandet i Kampen ved Køge 29. Aug. 1807“. — I Aaret 1855 kom Kunstmaleren, Prof. *Exner* til Hedeboegnen for at gøre Studier til et Folkelivsbillede. Han slog sig ned hos Sognefogeden i *Thorslunde*, hvor han fandt en velbevaret Rest af

Egnens særegne Kultur i Stuer, Bohave og Klædedragt. Dette Ophold resulterede i det bekendte Billede: „Et Gilde i Hedeboegnen“. — 18. Januar 1867 indviedes *Mich. Giøs'* Højskole i Tune Sogn med Digteren Chr. Richardt som Forstander. Han fuldførte her Eventyrdigtet „Tornerose“ med Sangene „Lad Lykkens Ganger springe“ og „Altid frejdig, naar du gaar“. Allerede 1871 omdannedes Skolen til Landboskole, og Tune Landboskole er jo bleven landskendt; det var Forstander *Svendsen* og hans Medlærer *Chr. Christensen*, der lagde den faste Grund, hvorpaa der senere er bygget og stadig fortsættes.

2. November 1872 døde *Grundtvig*, og en Ugestid efter fulgte et mægtigt Følge ham til hans Grav paa Køge Aas ved „Gammel Køgegaard“, hvor hans anden Hustru stammede fra. — Nogle Dage senere rasede *Stormfloden* 13. November 1872, da der i Bugten her fra Avedøre til Holtug paa Stevns strandede ikke mindre end 30 Skibe. Mindsten ved Ølseagle.

Genforeningen med Sønderjylland har skaffet Danmark over 550 Mindesmærker, og deraf har Hedeboegnen faaet en Snes.

Spørger vi saa, om Hedeboegnen har fostret *bekendte Mænd*, saa kan vi nævne tre Navne, der staar øverst: Biskop *Jesper Brochmand*, født i Køge 1585 (Mindsten). Biskop *Jens Dinesen Jersin*, født i Jersie Præstegaard 1588, Rektor i Sorø, Professor, Pr. ved Frue Kirke i København, Biskop i Ribe. Paa hans Tid taltes saa meget om Djævlbesættelser; det var da ogsaa fra 1608—1615, at vi har den Besættelse, der almindeligvis kaldes *Køge Huskors*, og hvorom en Marmorplade paa Hotel „Prinsen“ i Køge minder os. — Et halvt Hundrede Aar efter Jersin fødtes Hedeboegnens tredie berømte Søn, Præsten, Sprogmanden og Folkevisesamleren *Peder Syv*. Han fødtes i Landsbyen Syv 1631, døde i Hellested 1702. — Vi vil af denne lille historiske Flugt over Hedeboegnen se, at Egnen er rig baade paa historiske Begivenheder og ogsaa paa Minder derom.

Hedeboegnen er — selv om Grænserne ikke overalt kan trækkes lige skarpe — et afsluttet Hele, hvis Befolkning tilbage i Tiden har haft sin egen Kultur, sine egne Dragter, forskellige og let kendelige fra baade Skovboer, Stevnsboer og andre, og sine egne Skikke, der ingenlunde helt er tilbage-trængt af den nye Tid. Og ejendommeligt er det, at skønt Hovedstaden ligger forholdsvis nær, saa har dog Hedeboerne gennemgaaende sejt bevaret deres Sædvaner, hvilket jo dybest set kun tjener dem til Ros, idet det jo viser en fast Karakter og Trofasthed mod Slægten. Men netop Tiden nu, da saa mange fra København og Provinsbyerne i stadig stigende Mængde og forceret Tempo rykker ud, særlig om Sommeren, netop denne Tid er en Brydningstid, en Kamp mellem Sprog, Skikke og Uskikke, som sikkert vil kunne kendes paa mangt og meget allerede i næste Slægtled.

Den gamle Landsby var *Rundby* eller *Langby* (Karlsunde typisk Rundby, Ledøje og Greve typiske Langbyer), og Gaarde og Huse samlede sig om Kirken. Her er mange gamle Kirker, nogle fra 12. Aarh.; de er hovedsagelig byggede af Kridtkvadre fra Stevns, men vi ser ogsaa baade Tufsten, Kampsten og Klostersten. De havde oprindelig to Indgange, Mændenes fra Syd, Kvindernes paa Nordsiden, og hvor man kom ind i Kirken, satte man sig, hvert Køn i sin Kirkeside. Det bruges endnu mange Steder; det er Byfolkene, der ikke kender Skikken, der gør Brud paa den, naar de kommer besøgsvis. De gamle forarges derover.

Man havde *Agtelse* for Kirken og dens Embede og fulgte nøje de Skikke, der hørte Gudstjenesten og de kirkelige Handlinger til; man gik regelmæssig mindst to Gange aarlig til Alters, man fastede forinden, og Kvinderne havde deres særegne Altergangsdragt med sort Hue i Stedet for Guldnakken. Endnu indtil for 100 Aar siden var det Regel, at Børnene blev døbt Dagen efter eller første Helligdag efter Fødslen. I de gamle Kirkebøger staar der som Regel slet ikke Barnets Fødselsdag, men Daabsdagen; nu kender de fleste næppe deres Daabsdag. — Der var mange Faddere, og man holdt store *Barselgilder*. Ligeledes store *Bryllupper* og *Begravelser*, ofte

i flere Dage. Gildesmaden ved Begravelser var Risengrød og Klipfisk med Korender. Man *bar* Ligene til Kirke, gerne en Gang *solret* rundt om Kirken, hvorefter de sænkedes i Graven; ved den blev Ligtalen eller Ligprædikenen holdt, hvorefter man gik ind i Kirken, hvor Præsten oplæste det af Degnen forfattede Levnedsløb over den afdøde. De er af stor Interesse for Sognets Personalhistorie.

Man holdt *mange Gilder* Aaret rundt: Oldermandsgilder, Fastelavns-gilder, Høstgilder, Velkomst, naar der kom ny Mand paa Gaarden, Kartegilder, Spindegilder, Klinegilder o. fl. a.

I Fællesskabets (Fællesdriftens) Tid dannede Bymændene et Lav, der styredes et Aar ad Gangen af Oldermanden; man skiftede Oldermænd efter Tur, solret om i Byen. Oldermanden og hans Hjælpere, Stolsbrødre eller Skuresbrødre, ledede alt det fælles Arbejde i Bymarkens Vænge lige fra det tidlige Foraar til Efteraarspløjningen. Byjorden var delt i 3 Vange, hvoraf kun de 2 dyrkedes med Sæd skiftevis, medens den tredie laa i Fællede, og her vogtede Byhyrden alle Byens Kreaturer. Vangene var delt i *Aase* (der kunde være over 100 i een Bymark), disse igen i *Agre*, og Mændene havde deres Agre rundt om i Aasene, saa at en Mand kunde have sin Jord paa 50—60 Steder i Markerne; dette Forhold vedblev, til Udskiftningerne 1795 begyndte. Oldermanden tudede paa Gaden i Byhornet, naar Mændene skulde samles til Bystævne, og i Byens Kæp eller Stav stod alle Mændenes Navne med et Par Bogstaver (N. P. S. : Niels Pedersen); hver Mand blev raabt op, og de, der manglede uden lovligt Forfald, fik skaaret en Skure ved deres Navn; det var en Mulkt. Hver By havde sine Love, sine Vider og Vedtægter, der omhandlede alle Forhold i Byen, f. Eks.: „Hvilken mand, dreng eller pige kommer agindes eller gangendis oc oplader ledet och icke lucker det efter sig, bødde derfor 2 Sk.“ (Rye Sogn 1675). Hvert Bylav var som en lille Stat i Staten, og Lovene skulde overholdes. Det maa beklages, at saa faa af de gamle *Bystævnepladser* er blevet bevarede, Bytræet med de store Sten i Rundkreds derom.

Man kan sige om det gamle *Landsbyliv*, at det gennemgaaende var præget af Nøjsomhed, Tilfredshed, Trofasthed, Hjælpsomhed, Sammenhold og moralsk Kraft og jævn Guds-frygt. Og naar vi tænker paa alt dette, ser vi de gamles Liv som et Solskinsbillede. Men der var naturligvis ogsaa Skygger over det. Der var jo saaledes alt det, der kom som Krav om Arbejde paa *Herregaarden*, hvortil Bønderne var knyttede som Fæstere. Med Tiden fik Bønderne her to andre Herskaber, nemlig Universitetet og efter 1660 Københavns Magistrat, idet Frederik III som Tak til Hovedstaden for Borgernes Tapperhed ved Svenskernes Storm skænkede Byen en hel Del Gods tilhørende Roskilde Lehn. Naar en Fæster her overtog en Gaard, fik han den gerne paa Livstid og betalte en vis Sum i Indfæstning, der i det højeste synes at have været 25 Daler. — Fæsterne betalte en Afgift, som hed *Landgilde*, der gennemgaaende var $\frac{1}{3}$ af Udsæden; den betaltes gerne i Korn, men forøvrigt ogsaa med andre Ting. En Fæster i Fløng gav f. Eks. 30 Skpr. Rug, 36 Skpr. Byg, 1 Td. Havre, $\frac{1}{2}$ Svin, $\frac{1}{2}$ Faar, 1 Gaas, 4 Høns og $\frac{1}{2}$ Ko. Høstudbyttet var i 17. Aarh. kun højest 5 Fold, og i daarlige Aar kunde Høsten næppe dække Udsæden. Bønderne i Tune Herred betalte langt tilbage i Tiden en særlig Afgift, der hed *Strandvore*, som var for Fritagelse for at holde Strandvagt; den betaltes ogsaa af Byer, der laa borte fra Kysten.

Der laa saa Landsbyen med sine firlængede Gaarde skærmende om de jordløse Huse i Kreds om Gadekæret og Kirken. Alle Husene havde lerklinede Vægge og Straatag, og mange Steder saas en „Lyde“ med et Halvtag, der dækkede over Bageovnen. Livet gik sin rolige Gang; der arbejdedes fra Sol stod op til Sol gik ned baade ude og inde. Og foruden selve det Arbejde, som Jordens og Kreaturernes Pasning krævede, var der mange ekstra Arbejder, som ikke kendes i vore Dage, idet man selv fremstillede mangfoldige af de Redskaber og Brugsgenstande, som Dagliglivet krævede; derom bærer vore Museer smukke Vidnesbyrd; og alt hvad vi ser af dette lige fra Pindevognen til den smukt udstyrede Vindepind vidner om Taalmod, Omhu og Sans for Skønhed

og Nøjagtighed. Og der kom noget *personligt* over Arbejdet, hvad enten det var Manden, der lod skære sit og Konens Navnetræk og Aarstal over Porten til Gaarden, eller det var Karlen, der i de lange Vinteraftener skar smukke Mønstre i Mangleholtet, i Banketærskelen eller i det lille bogformede Naalehus, han havde tiltænkt hende, som hans Hu stod til. — Man avlede *Hør* for at kunne fremskaffe det solide Lærred til Lagener og Kropstykker, hvoraf en Del skulde lægges hen for de Unge til Brudeudstyr i Dragkistens dybe Skuffe, og man glemte ikke, at de samme Klokke, som ringede til Bryllup, ogsaa engang vilde ringe til Jordefærd, og derfor syede man ogsaa Ligskjorten og lagde den paa Bunden af Skuffen. Men Hørren gav meget Arbejde; der var langt fra den Dag, den blev rusket, til den Dag, det smukt udsyede Linned varsomt blev lagt ned, mens Haanden næsten kærtegnende strøg Folderne ud med Tanken paa Fremtiden. Der var mere end tyve Behandlinger af den kære Hør; men saa havde man ogsaa et Produkt, der var al Møjen værd.

Foruden Hørren havde man *Ulden*, som man klippede to Gange aarlig, ved Voldermisse (1. Maj) og inden Hellemissen (1. November). Saa snart Aftensædet begyndte om Efteraaret, begyndte man at karte og spinde. Man kom sammen til *Kartegilder* og tog selv Karterne med, og saa gik det med Liv og Lyst, og snart fyldte Tøjerne godt i Kurven eller Karret, der var sat ind i Stuen; og der blev fortalt Nyt fra Byen, Spøgelsehistorier om Varsler og Varulve, og der blev sunget Viser med mange Vers om Kærlighed, lykkelig eller helst ulykkelig. Og der blev endelig ogsaa Tid til en lille Legestue eller en Svingom i Øverstestuen, enten saa Gulvet var af Ler eller Brædder.

Man støbte Lys om Efteraaret af Faaretælle, baade Formlys og Praase; og ved Lyset af dem udførte Kvinderne alt det fine *Haandarbejde*, som vi maa beundre. Særlig for denne Egn er jo den vidunderlige *Hedebosyning*, som anvendtes til Mellemværk i Pudevaar og Haandklæder, til Kraver og Duge og meget andet, men den kan vi ikke her komme nærmere ind paa.

Der skulde ogsaa brygges Øl, baade godt Øl og tyndt Øl og gammelt Øl, som man bryggede, naar Hylden blomstrede, og drak i Høstens Tid. Mærkelig nok dyrkede man kun lidt *Humle* paa Hedeboegnen; man købte fynsk Humle ved Novembers Marked i Købstæderne. Naar Øllet var brygget, slog man et Kridtkors paa Karret for at værne det mod Uheld. *Korset* og *Staalet* beskyttede mod alt ondt; derfor lagde man Staal for Dørene Skærtorsdag og ved Sct. Hans og Jul, ja, man skulde ogsaa helst have Staal (en Kniv f. Eks.) i Bunden af Spanden, naar man malkede en Ko første Gang, efter at den havde kælvet.

Det vil være umuligt i et enkelt Foredrag at komme nærmere ind paa alle de Sædvaner og Skikke, de gamle Slægter levede med; men jo mere vi lærer dem at kende, desto tydeligere tegner Billedet sig for os af disse Folk, hvis Tankeliv var lige saa mangfoldigt praktisk indstillet, som alle de Arbejder, de Aaret rundt havde at udføre; og vi ser dem som en Slægt, der trofast giver sig hen i Arbejdet, og derfor ogsaa faar i Eje den Arbejdets Glæde, som mange i Nutiden maa savne. Og vi ser hos de gamle en udpræget *Samfølelse* baade hvad Slægten og Byen angaar, og deraf udsprang den velgørende betydningsfulde Hjælpsomhed i alt, der betinger og styrker et godt Naboskab.

Og som der er Karakter og harmonisk Skønhed i Hødbøens Dragt og kunstfærdige Haandarbejde, saaledes var Hødboen selv gennem Tiderne gennemgaaende fast af Karakter, harmonisk i Levesæt, trofast mod det overleverede. Og som den bærende Understrøm ejede han en næsten barnlig Given sig hen i Livets Tilskikkelser, en sejt Udholdenhed, der kunde synes tung som Jorden, han arbejdede med, men som dybest set ligesom denne vidnede om en Kraft, der i det lange Løb var af stor Værdi for hele Livet.

V. Mortensen.